

פרשת ויחי "שמעון ולוי"

בראשית מט:ה-ז

(ה) שמעון ולוי אחים קלי חמס מכרתיהם: (ו) בסדס אל תבא נפשי בקהלם אל תחד קבדי פי באפם קרגו איש וברצנם עקרו שור: (ז) ארור אפם פי עז ועברתם פי קשתה אחקלכם ביעקב ואפיצם בישראל:

רש"י

(ה) שמעון ולוי אחים - בעצה אחת על שכם ועל יוסף. (לז:יט-כ) ויאמרו איש אל אחיו ועתה לכו ונהרגו, מי הם, אם תאמר ראובן או יהודה, הרי לא הסכימו בהריגתו, אם תאמר בני השפחות, הרי לא היתה שנאתן שלימה, שנאמר (שם ב) והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגו', יששכר וזבולן לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, על כרחך שמעון ולוי הם, שקראם אביהם אחים:

כלי חמס - אומנות זו של רציחה, חמס (גזל) הוא בידיהם, מברכת עשו היא (שברכו יצחק ועל חרבך תחיה לעומת בני"י שאין דרכם לרצוח), זו אומנות שלו היא, ואתם חמסתם אותה הימנו:

מכרתיהם - לשון כלי זיין, הסייף בלשון יוני מכי"ר (אומנות זו של רציחה בכלי זיין חמס הוא בידם). דבר אחר מכרתיהם (מגוריהם). בארץ (כנען) מגורתם נהגו עצמן בכלי חמס (להרוג את שכם, ולא חשו להבאיש את שמם הטוב)...

(ו) בסודם אל תבא נפשי - זה מעשה זמרי, כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה, ואמרו לו זו אסורה או מותרת, אם תאמר אסורה, בת יתרו מי התיירה לך, אל יזכר שמי בדבר, שנאמר (במדבר כה יד) זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני, ולא כתב בן יעקב: בקהלם - כשיקהיל קרח שהוא משבטו של לוי את כל העדה על משה ועל אהרן: אל תחד כבודי - שם, אל יתיחד עמהם שמי, שנאמר (במדבר טז א) קרח בן יצהר בן קהת בן לוי, ולא נאמר בן יעקב אבל בדברי הימים כשנתייחסו בני קרח על הדוכן, נאמר (דה"א ו כב) בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל:

כי באפם הרגו איש - אלו חמור ואנשי שכם, ואינם חשובין כולם אלא כאיש אחד וכן הוא אומר בגדעון (שופטים ו טז) והכית את מדין כאיש אחד, וכן במצרים (שמות טו א) סוס ורוכבו רמה בים, זהו מדרשו. ופשוטו אנשים הרבה קורא איש, כל אחד לעצמו, באפם הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן (יחזקאל יט ג) וילמד לטרוף טרף אדם אכל:

וברצונם עקרו שור - רצו לעקור את יוסף שנקרא שור, שנאמר (דברים לג יז) בכור שורו הדר לו. עקרו אישירוטו"ר בלע"ז [לכרות גידי השוק], לשון (יהושע יא ו) את סוסייהם תעקר:

(ז) ארור אפם כי עז - אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא אפם, וזהו שאמר בלעם (במדבר כג ח) מה אקוב לא קבה אל:

אחקלכם ביעקב - אפרידם זה מזה שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי הם חלוקים. דבר אחר אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים, ושבטו של לוי עשאו מחזור על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד:

רמב"ן

(ה) שמעון ולוי אחים - יאמר בעלי אחוה, כי יחס לבם על אחותם. ילמד עליהם זכות כי בקנאתם על האחוה עשו מה שעשו, לומר שאין ראויים לעונש גדול, ולא החטא ראוי לימחל כי הוא חמס. והנכון בעיני שאמר כי שמעון ולוי אחים גמורים דומים ומתאחים זה לזה בעצתם ומעשיהם: וכבר פירשתי (לעיל לד יג) כי יעקב קצף על שמעון ולוי בהרגם אנשי העיר בעבור שעשו חמס, כי הם לא חטאו להם כלל ובאו בכרית ונמולו, ואולי ישובו אל ה' ויהיו כולם בכלל אנשי בית אברהם, ומן הנפש אשר עשו בחרן. ועוד חרה לו שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר ויהיה חלול השם שיעשה הנביא חמס ושוד. וזה טעם בסודם אל תבא נפשי - התנצלות שלא היה בסודם בענותם במרמה, ובקהלם לא נתיחד כשבאו על העיר והרגום. ולכן יקלל אפם ועברתם.

אבן עזרא

(ז) ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה - הנה שקלל האף והעברה שתסור מהם. ואני אחלקם ביעקב - לא תהיה נחלתם מיוחדת כשאר השבטים. וכן היה כי שמעון כל נחלתו בחלקו של יהודה ותחת יד יהודה היה. גם לוי אין לו חלק ונחלה, רק מה שנתנו לו השבטים.

אלשיך

(ה) הליץ בעדם לפני יתברך ואמר הנה בשמעון ולוי נמצאו שתי מדות, אחת טובה והיא אחדות הלב זה עם זה. ואחת רעה והיא ידיים ממהרות לשפוך דם. אמר הנה האחת תחשוב למו עיקר בעצם. וזהו שמעון ולוי אחים, מה שראוי לייחס אליהם הוא היותם אחים בעלי אחדות. כי השנית שהם אחוזי חרב, גנובה היא אתם ותעזב מהם, כי הלא כלי חמס מכרותיהם חמס וגניבה מעשו כפרש"י:

(ו) אמנם הנה יש להם עוד מדה שלישית שראוי לתקנה, והיא כי כשהם כועסין על איזה קנאה קשים לרצות. והן אמת שיש לטובה, כשבט לוי בעגל ופנחס בשיטים וכיוצא. אך כאשר אינה לטובה אין מדתם שכועסין ומהרהרים לעשות הרע וכשבאים לפעול שבים אחר-ומתחרטים... והראיה כי הנה באפם הרגו איש זה יוסף שאמרו לכו ונהרגו, כי גם שלא עשו בפועל הלא בבחינת האף היה הרוג, כי גמרו בכל דעתם להורגו... וראו איך קשים לרצות הם, כי הלא וברצונם שנתפייסו על ידי ראובן האומר אל תשפכו דם לא שבו לגמרי להחיותו, כי אם עקרו שור זה יוסף שהשליכוהו הבורה, והיה דעתם ישאר שם עד ימות, כי גם שהנחשים ועקרבים שבכור לא ימיתוהו, ימות ברעב בהיותו עצור שם תמיד....

(ז) על כן מדה זו ראוי לתקן בברכתו והיא כי ארור אפם כשהוא עז מפאת עזות. מה שאין כן כשהוא מפאת חסידות וקנאת ה' כשבט לוי בעגל ופנחס בשטים, כי היה אף של רחמים ולא של עזות.... וראוי צדקת שני שבטים אלו כי אחר הסיר והכניע מדת אפם ועברתם, כל כך יהיו טובים ומטיבים, כי לזכות את ישראל אחלקם ביעקב כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה צח י) זה שבטו של לוי, והוא לזכות את ישראל שבכל נחלת שבט ושבט היו כהנים ולוים בעריהם. וכן ואפיצם בישראל זה שבט שמעון, לזכות את ישראל, כי הם סופרים ומשנים ועניים המזכים את ישראל בספרותם ומשנתם ללמד בניהם, ובקבלת צדקה מהם....

כלי יקר

(ז) אמר יעקב שאם ישאר דבק בשני שבטים אלו קנין של העזות פנים וקשיות העורף מי יוכל לעמוד בפניהם, וגם המה יהיו בתכלית הרעה, על כן אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, רצה לומר החלק הגדול ממדת העזות פנים וממדת קשי עורף שיש בטבע שני אחים אלו אחלק ואפיץ בכל ישראל, כי היכי דלימטי לכל חד שיבא מכשורא, רצה לומר כשיתפשט בכל ישראל לא יגיע לכל אחד מישראל כי אם חלק קטן, והיינו הך שקרא משה לכל ישראל עם קשה עורף... דבר אחר, אף על פי שהעזות וקשיות עורף מדה רעה מכל מקום יש בהם צד לטובה, כמו שאמרו חז"ל (אבות ה כ) הוי עז כנמר וכו' לעשות רצון אביך שבשמים, וכן קשיות העורף אך טוב הוא לישראל כדי שיעמדו בדתם לא ישובו מפני כל לשמוע בקול זרים... וכדת מה לעשות בהם להפכם לטובה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, רצה לומר אחלק ואפיץ העזות וקשיות עורף אל עושי מעשה יעקב וישראל, דהיינו להפך פעולתם לטובה כאמור:

עקידת יצחק

"אחלקם ביעקב ואפיצם בישךאל" – ודבר גדול הנביא (יעקב) דיבר, שכבר ביאר החכם (אריסטו) בפרק י"ב מהמידות - שהכעס והחימה אע"פ שהם הפעולות הפחותות – הנה הם לפעמים יועילו, והוא להרים ולעורר בהם מעלת הגבורה; ... הגיבורים יפעלו בעבור הטוב והקצף יעזרם לפעול... הנה ירצה בזה שאם הרב (הרבה, מידה מופרזת) מהם – הוא מזיק, יש במעט מהם תועלת, בקצת העיתים. וגם הוא מבואר, שיועיל בהנהגת הבית והמדינה בשיעור הראוי. גם בלימוד החכמות אמר החכם (כתובות קג): "זרוק מרה בתלמידים". ודרך כלל אמר: "אל תהי מתוק – פן יבלעוך!" ולזה אמר הזקן (יעקב) שהאף והעברה אשר נתחברו יחד בשמעון ולוי ראוי שיחולקו בכל שבטי ישראל. וכולם יקחו חלקם הראוי להם לתועלת המעלה ועזרתה בכל מה שיצטרך להם, ולא יהיו במקום אחד, פן תצא כאש חמתם ויאבדו מהר.

הרש"ר הירש

הסכנה לכלל האומה ע"י קנאות יתירה קיימת רק בזמן תוקפה וגבורתה של האומה, בזמן היותה ציבור מאוחד וחזק אשר על נקלה יוכל להיסחף בזרמם המסוכן של שני שבטים כבירי כוח לוחטים באש קנאה... ואולם לעומת זאת בגולה שסועה וקרועה לגזרים אין הסכנה המאיימת אלא באובדן הכרת הערך העצמי ודיכוי ההתעלות הרוחנית מקוצר רוח ומקושי השעבוד. בכדי שאפילו היהודי הסובב עם רכולתו מבית לבית יגבה לו לבזות את נערי הרחוב האירופיים הפרועים המשמיצים אותו ומתגרים בו בחוצות הכרכים, זקוק הוא לשמור ולקיים בקרבו את רגש כבודו הפרטי ואת רגש כבודו הלאומי – מן ההכרח לכך: "אחלקם ביעקב". צדקה וחסד עשה הקב"ה עם עם-ישראל, שחילק את שבטי שמעון ולוי להיות נפוצים בין כל השבטים האחרים במדינת ישראל, שכן התוצאה הטבעית מזה – שאחרי התפררות המדינה לרסיסים ואחרי גלות האומה גולה אחרי גולה, נמצאו תמיד בכל הגלויות מצאצאי שמעון ולוי, שטיפחו ועודדו את הכוח ואת אומץ הלב, את ההתלהבות ואת הגאון היהודי, ופעלו על יד כך שהרוח היהודי נשאר ער וחי וקיים גם אחרי שהמדינה עברה ובטלה מן העולם...

אמת ליעקב

פירש"י וז"ל: אין לך עניים סופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון כדי שיהיו נפוצים ושכטו של לוי עשאו מחזור על הגרנות לתרומות ומעשרות וכו'. עיין בחידושנו לעיל בפרשת וישלח [ל"ד פ"ה] שביארתי שאף שכודאי היה כאן עונש נגד שמעון ולוי, מכל מקום כדוקא מינה יעקב את שבטים אלו לתפקידים נעלים אלו של חינוך הכנים ושמירת תשמישי קדושה, כי רק שמעון ולוי הראו את "הקנאות" הנדרשת של "הכזונה יעשה את אחותינו", רק הם נקראו "אחי דינה" משום שמסרו נפשם עליה, וכדי להצליח במשימות כאלו מוכרחים למנות אנשים שיש בהן מדת הקנאות ומסירות נפש לה' ולחורתו, אנשים שכשרואים דבר פרוץ מיד בוער בהם קנאה ה' צבקות כאש להבה והם מתגייסים למשימה, ולכן ייעד יעקב דוקא את שמעון ולוי לעבודות אלו, ועי"ש שביארנו הדברים.

בצורה נגד כל אלו שקמו להפר ברית ה' אבל משמעון לא מצינו כלום בנוגע לענין זה. הטעם לזה ברור. שכט לוי היה זה שקיבל פטור מהעבודה של פרעה כמשך כל שנות שעבודם, והוא היה זה שיישב ועסק בתורה. כש"קנאות" נמדת ומוגבלת כגדרי התורה היא מצליחה, ולכן כשראו בני לוי את החילול ה' הנורא כחטא העגל מיד קנאו את קנאת ה' והרגו איש את אחיו ואיש את קרובו. וכן כשרצו בני ישראל כשהיו במדבר לחזור למצרים, היו אלו בני לוי שיצאו חוצץ נגד מזימה זו ונלחמו נגדם בשצף קצף [עיין כרש"י בפרשת פנחס כ"ו פ"ג]. ככל השנים שעברו מאז מעשה דינה ועד יציאת מצרים, הקנאות שכערה כס לא רק שלא נס ליחה ולא פג תקפה, אלא היא הוגדרה וחוזקה על ידי עסק התורה והעיון בה.

לעומת זה, קנאותו של שמעון גם כ בערה, אבל כלי הדרכה, כלי הגבלה, כל הנהגת התורה. מתי יצא לפועל רגע "הקנאות" שלו? כבעל פעור, כשומרי כ סלוא התרים וקינאו נגד הנהגתו התורנית שי משה רבינו וכנגד מדת הצניעות ששלטו בישראל על ידי מעשה הזנות בפהרסיא עו המדינית. ולכן רק קנאותו של פנחס, משבו לוי, המודרכת ומוגבלת לפי גדרי התורה יכלה להתקיף את זמרי ולנצחו, ועל ידי כ לעצור את הנגף המתפשט. קנאות שאינ מוגדרת לפי ההלכה אין בכחה להצלי ונסופו של דבר תטרוד את המקנא מהעולל רק גדולי התורה שככל דור ודור ניחננו בחו' החריף לדעת ולהחליט מתי צריכים לקנ ולמחות ומתי צריכים לשחוק. קנה המד לזה נמסר רק לאלו שמפתח החורה נת כידם.

ואמנם כשאנו מעיינים לראות אם אכן קיימו שמעון ולוי את צוואתם של אביהם הזקן, אנו רואים ששבט לוי באמת מילא את ייעודו ותפקידו כחיים, אבל לא כן שמעון. רק שבט לוי אנו מוצאים שעמד כחומה

העמק דבר

(דברים לג:ח) – "ואוריך לאיש חסידך": והנה לזה החסידות של מעשה המצוות במסירות נפש לקיים אמונת ה' ובריתו לרבים – לזה נדרש זהירות הרבה. ועל זה בירך משה "ואוריך" היינו שיהא אור תורת אמת מכשירה אותם לזה החסידות, שיראו לכווין הדרך הישר ולא יהא לעשות מעשהו זר, מעשהו שלא על פי דברי תורה. והרי לוי ופנחס שניהם קנאו על הזנות, ומסרו נפשם על זה. והנה פנחס עלה בשביל זה לגרם המעלות, ולוי גער בו אביו, וכיוצא בזה הרבה. ומשום כך שנינו במסכת אבות: "לא עם הארץ חסיד" – שנדרש לזה דיוק רב לשקול הפעולה לפי הזמן והמקום, וגם בכמה דברים נדרש לכללי התורה שאינם מבוארים.

מסכת ברכות דף כח עמוד ב

תנו רבנן: שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים? עמד שמואל הקטן ותקנה...
 ...

ספר מטילת ישרים פרק יט

הענף הג' הוא הקנאה, שיהיה האדם מקנא לשם קדשו, שונא את משנאיו ומשתדל להכניעם במה שיוכל, כדי שתהיה עבודתו ית' נעשית וכבודו מתרבה, והוא מ"ש דוד ע"ה (תהלים קל"ט): הלא משנאיך ה' אשנא ובתקומיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים וגו'. ואליהו אמר (מלכים א' י"ט): קנא קנאתי לה' צבאות וגו', וכבר ראינו למה זכה בעבור קנאתו לאלהיו, כמאמר הכתוב (במדבר כ"ה): תחת אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל, וכבר הפליגו חז"ל (שבת נ"ה): לדבר במי שיש בידו למחות ואינו מוחה, וגזרו דינו ליתפס בעון החוטאים עצמו.

ובמדרש איכה אמרו היו שריה כאילים, מה אילים הללו בשעת שרב הופכים פניהם אלו תחת אלו - כך היו גדולי ישראל רואים דבר עבירה והופכים פניהם ממנו, אמר לו הקדוש ברוך הוא תבא השעה ואני אעשה להם כן, וזה פשוט כי מי שאוהב את חבירו אי אפשר לו לסבול שיראה מכים את חבירו או מחרפים אותו ובודאי שיצא לעזרתו - גם מי שאוהב שמו יתברך לא יוכל לסבול ולראות שיחללו אותו ח"ו ושיעברו על מצותיו, והוא מה שאמר שלמה (משלי כ"ה): עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם, כי אותם שמהללים רשע ברשעתו ולא יוכיחו על פניו מומו, הנה הם עוזבי התורה ומניחים אותה שתתחלל ח"ו, אך שומריה המתחזקים להחזיקה ודאי שיתגרו בם לא יוכלו להתאפק ולהחריש, ואמר הקדוש ברוך הוא אל איוב (איוב מ'): הפץ עברות אפך ראה כל גאה הכניעהו והדוך רשעים תחתם טמנם בעפר יחד פניהם חבוש בטמון, כי זהו תוקף האהבה שיוכל להראות מי שאוהב את בוראו באמת, ואומר (תהלים צ"ז): אוהבי ה' שנאו רע.

סוף דבר

אמת ליעקב – "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי" (בראשית מח:ה)

יעקב שיהיה כראובן ושמעון. וגם משום זה היה צריך אפרים להיות רגיל בכית יעקב וללמוד תורה בכיתו, שהרי מנשה ידע לדבר לשון הקודש, שהרי היה מליץ כינוחם לדברי רח"ל [לעיל מ"ב פכ"ג כרש"י]. ודו"ק.

ונראה שענין זה מרמז מאד בפסוקים אלו, דלכאורה מדוע מזכיר יעקב אבינו כדבריו פעמיים ענין "ארץ כנען", עיין בפסוק ג': נראה אלו כלו כארץ כנען, ושוב בפסוק ז': מחה עלי רחל כארץ כנען וגו'. רכשלמא מה שכתב כן בפסוק ג' היינו משום שמצינו לו אחרת כארץ אחרת²; גם אפשר מפני שהוא קראה בית אל וא"כ צריך לציינה היטב, ועל כרחך אנו צריכין לזה שגם כפרשת ושלח [ל"ה פ"ו] כתוב: ויבא יעקב לזה אשר בארץ כנען היא בית אל וגו', אבל מדוע הוצרך גם כענין מיתח רחל לחזור שוב? ולומר כארץ כנען?

ונראה שיעקב רצה להדגיש להם ששורשם ומקורם אינו בארץ שנולדו בה אלא דווקא בארץ ישראל.

היה צריך יעקב להכירם ככינוי משם, כראובן ושמעון. וזהו מה שדקדק יעקב לומר: ועתה שני כניך הנולדים לך בארץ מצרים גוי כראובן ושמעון יהיו לי. היינו מכיון שהם נולדו בארץ מצרים לכן אני צריך להכיר אותם כראובן ושמעון.

ולפי זה נראה שאפרים היה צריך להכרה זו יותר ממנשה, שאם נבוא להשקף

על שמוחם נראה כי מנשה נקרא על שם "כי נשני אלקים אח כל עמלי ואח כל בית אכ"י". כי עדיין היה חי בזכרונו בית אביו, משא"כ [כשנולד] אפרים כבר הרגיש עצמו כחושב והודה לה' על שהפרהו בארץ זאת³. וגם השמות מוכיחין. כי אם נעיינן נראה ששמות מצרים היו כמו פרעה: פוטיפר, פענח, [צפנתן], וגם שמות שפרה ופועה. שארז"ל שהם יוכבד ומרים, ואין קוראם כלשון שפרה ופועה, ועל כרחך שפרעה כינה אותם כשמות מצריים, הרי הכשמותיהם היו מצוי הפ"א והר"יש והע"י"ן⁴, ולפ"ו שם אפרים היה שם מצרי. והיה צריך יותר למה שעשה

והנה לכאורה היה לו ליוסף להעיר את אביו כי מנשה הוא הבכור ומדוע הוא מקדים את אפרים. ומכאן ראינו למה שכתבו הפרשנים⁵ שלא הקפיד יוסף אלא אחר שראה שאביו כרך אותם בכרכה א' [והקדים את אפרים למנשה] ואז דימה שאביו טועה, אבל מתחלה היה פשוט אצלו שמכיון שאפרים היה חלמיו אין זו המיה שיקדימו. ודו"ק.

ואולי י"ל. דבאמת קשה איך לא ירא יעקב שיקפידו האחים שיכרך בכרכה מיוחדת את בני יוסף – מה שלא עשה לכל בניו. וכמו שהקשו חז"ל [מגילה ט"ז ע"א] לענין כנימין שקבל חמש חליפות כנדים, והנראה לו. דבני יוסף הוצרכו לכרכה מיוחדת מפני שנולדו בארץ מצרים כארץ טמאה, ולא ר"ו ביתו של יעקב, והיה ירא שמא יטמעו בין הגוים כומן גלוחם, ולפיכך